

Ancheta Provinciei

Eginald SCHLATTNER

Străinul apropiat

1 Da, există un specific al literaturii transilvănene române și maghiare și săsești, care ne îndreptățește să vorbim de o literatură autohtonă. Deja faptul că această provincie a avut peste 1000 de ani de istorie aparte, separată de Țările Românești și București, dar și de Regatul Maghiar cu capitala Budapesta, cu o populație multiethnică bine structurată, impune o realitate cotidiană și un ambient uman diferit de țara-mamă, reflectate în literatură de pe meleagurile noastre, indiferent de limbă. Acest fenomen singular este cel mai elocvent ilustrat pentru mine prin masa de piatră de la castelul *Kemény* din Brincovenesti lângă Tîrgu Mureș, unde se întâlneau între cele două războaie cei de la Revista *Erdélyi Helikon*, tocmai propagând ideea unei literaturi ardelenice de limbi și origini culturale diferite (Același mesaj și în revista interbelică săsească *Klingsor*, fondată la Brașov de scriitorul Heinrich *Zillich*, exceptând ultima fază de apariție). S-a creat chiar noțiunea de "transilvanism", cu unele conotații politice, dar mai ales literare, subscrisă și de autori români. Scriitorul Ion Slavici a fost închis de noile autorități românești pentru faptul că, după primul război mondial a optat pentru o Transilvanie independentă de Vechiul Regat, de tip Elveția.

2 Filosoful român Lucian Blaga, care se trage dintr-un sat la răspîntia celor trei etnii ardelenice și anume între Sebeș-Alba - un burg important săsească -, și Alba Iulia - cu un milenar Episcopat catolic maghiar -, întrepătruns de o populație românească autohtonă, a găsit o formulă concludentă

pentru a ilustra această comuniune istorică și culturală în sensul de gen proxim și notă specifică. Dacă îmi amintesc bine, cam așa sună adnotația lui: în cele mai multe sate ardelenice trăiesc colective etnice diferite sub același cer, dar fiecare în orizontul său propriu (ceea ce nu se poate spune despre satele din Bărăgan sau de pe valea Siretului).

Prin urmare, autorul, care scrie și compune pe meleagurile transilvănene, și care descrie un segment de viață din Ardeal, nu poate face abstracție de acest fenomen: în afară de mine și de ai mei, în afara lor, există sub același cer un "celălalt", supus imperativelor unei istorii comune, unui regim politic comun, unor incidente comune oricărui om de la naștere pînă la moarte, numite destin, și sub oblăduirea aceluiași Dumnezeu.

Aș merge chiar mai departe: dincolo de conținutul scrierilor lor, cu un set de mărci ardelenice și trăsături comune, scriitorii pot fi recunoscuți deopotrivă prin stil și formă ca fiind originari de aici. Chiar dacă scriitorii ardeleni abordează teme legate exclusiv de situația de dincolo de Carpați - așa cum romanul "Răscoala" de Liviu Rebreanu abordează marea răzmeriță din 1907 a țăranilor din Moldova și Muntenia -, ei nu-și neagă originile din acest mediu uman, în care au fost socializați: Transilvania.

Cu atît mai mult, dacă abordează tematici cantonate în Ardeal: de exemplu romanul "Ion" de Liviu Rebreanu, cartea de căpătîi a țăranului român din Ardeal; de altfel problematica și structura lui

este inconfundabilă în raport cu cea a țăranului de dincolo de Carpați (vezi Marin Preda). Totodată apar în acest roman - tradus în limba germană sub titlul "Pămîntul care te îmbată" -, ca de la sine înțeles, figurile reprezentative ale celorlalte etnii.

Prezența celuiilalt, de altă etnie, sub același cer, în orizontul lui propriu, este descrisă și în romanele prozatorilor sași, acestea aparținînd acelei entități pe care germanul o numește "Heimat". De exemplu, în romanul "Bruder, nimm die broder mit" a lui Erwin *Wittstock*, o panoramă a vieții social-politice ardelenice de după primul război mondial, unde nu lipsește nici comunistul maghiar, nici țăranul român. Același lucru se poate spune și de fiul susnumitului, Joachim *Wittstock*, care în cartea lui "Ascheregen" ("Ploia de cenușă"), tradusă în românește, pune în paralel viața a mai multor persoane sub incidența impactului datei de 23 august 1944, vieții paralele, printre care nu numai sași, ci și români, maghiari, evrei.

Același lucru trebuie afirmat și despre scriitorii maghiari din Ardeal: nu pot să treacă de celălalt, fie el român sau sas, sau evreu, sau armean, spre deosebire de colegii lor din Ungaria, care nu sunt legați de acest postulat. Acest postulat al unei literaturi a Transilvaniei, pentru mine înseamnă respect și toleranță față de acela, care este diferit de mine, care trăiește și gîndește altfel decît mine, care se articulează într-o altă limbă - verbală și a inimii - decît a mea.

Dar, după părerea mea, trăsăturile comune cele mai evidente sunt

și deosebirile și delimitările intime ale producției literare ale fiecărui scriitor - expresia unei identități colective bine conturate. Dincolo de cerul comun - unde se îmbină sunetul clopotelor bisericilor ardelenice, indiferent de rit și de limbajul rugăciunilor -, și făcînd abstracție de fundalul istoric și peisagistic comun, diferențele apar prin însăși tratarea temelor literare într-o limbă anumită și într-un context etnic și de destîn colectiv anumit, cu problematica proprie acestui orizont. A se citi romanul "Pădurea Spînzuraților" de Liviu Rebreanu, unde conflictul de bază rezultă tocmai din faptul că personajul principal este ofiter chezero-crăiesc în armata austro-ungară în războiul 1914-18, dar totodată ardelen român, legat de neamul său. Sau romanul lui Heinrich *Zillich*: "Zwischen grezen und Zeiten", unde reprezentantul fiecărei etnii are un destin, dictat de apartenența lui națională. Așa, de exemplu, va fi altfel perceput de către un român, un maghiar sau un sas evenimentul din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia sau evenimentele de la 23 august 1944 din țară. Dacă autenticitatea intimă a unei opere literare rezidă în cunoașterea acestei "alcătui" proprii, atunci rezultă, că "celălalt", cel de o identitate etnică diferită, apare mai mult optic, văzut din exterior. De aici decurge un pericol literar posibil, și anume ca "celălalt" să devină un personaj artificial sau decorativ. Încercarea de a-l prezenta din interior, văzut cu ochii lui, este de cele mai multe ori sortită eșecului, indiferent cît de autentic și realist este descris ambientul respectiv. Lipsește acea dimensiune metafizică, incomensurabilă, care este proprie fiecărui fenomen; acel moment inerent și secret al lucrurilor, inexplicabil, aproape de neexprimat, pe care Constantin Noica îl numește "intrinsic". El poate fi însușit, după experiența mea, numai prin releul trăirii proprii, printr-o osmoza subcutanată

inconștientă cu lucrurile dimprejur și profunzimile lor, durch das eigene Erleben, indem man darin lebt.

Scriitoarea Lucia Demetrius a încercat să descrie o familie săsească din Sighișoara ("Familia Binder") și a eșuat.

Foarte curajos s-a apropiat de această temă, de destinul unei familii pur săsești din Ardeal, Pál Bodor în "Vila elvețiană" ("Svájci villa"), 1985.

Cel mai reușit mi se pare romanul despre un liceu german dintr-un burg săsească de Sânziana Pop, tradus în nemtește cu titlul "Die Trompetenserenade", fiindcă ea a trăit printre elevii și profesorii respectivi.

Pentru evitarea ambelor pericole în prezentarea acestor personaje străine de comunitatea proprie (unu, de a fi numai o atrapă decorativă - în multe texte de sub dictatură impus ca un imperativ ideologic -, sau doi, încercarea unei identificări fortate, care denaturează firea figurilor), după părerea mea rămîne numai încercarea de a-l descrie pe "celălalt" așa cum este perceput de experiența proprie a scriitorului. Acolo imaginea aceluia apare cum a trăit-o el, cum a interiorizat-o el, și nu mai mult.

Se poate ajunge la o mare apropiere, chiar pînă acolo, încît și cel străin de mine să se recunoască întrucîtva. Cred că în spațiul literar german din Ardeal această apropiere maximă a izbutit-o scriitorul Hans *Liebhart* prin *Povestirile* sale minunate, unde vecinul român, văzut prin prisma unui copil sau adolescent, apare plin de o veridicitate convingătoare.

Citînd pe un filosof contemporan din Paris, de sorginte evreiască, care a reflectat în fel și chip noțiunea de diferență, mă asociez cu acesta, cînd spune: a-i lăsa celuiilalt străinul din sine (dem andern sein Fremdsein belassen).

3. Da, există o literatură a Transilvaniei.

SZILÁGYI Júlia

Luxul ardelenesc al cuvîntului?

Întrebările "Provinciei" îmi reamintesc că sînt interesată mai degrabă de scriitori, decît de literatură... Sigur, există cărți, edituri, reviste. Instituții foarte importante. Dar dacă acestea sînt literatura, sau nu - depinde de cel care scrie cartea: poezia, proza ș.a.m.d. Nici restul nu este tăcere, din contră: adeseori de-a dreptul gesturi gălăgioase. Cea de a treia întrebare poate părea bănuitoare sau sfidătoare: dacă literatura lipsește, aceste gesturi nu o pot înlocui, iar dacă ea există, la ce mai folosește?

Ei bine, este literatură (și) în Ardeal. Dar ce anume o face să fie ardelenescă și în ce măsură are acest atribut? E greu de imaginat: scriitorul ardelen stă la masa lui de lucru ardelen și scrie ardeleneste (ungurește, românește, nemtește etc.). Ce conferă operei un caracter ardelenesc? Locul unde se află masa scriitorului sau panorama de la fereastra lui? Și cînd nu are masă și nici fereastră? De aici, din Cluj, de pe strada Brassai, în 2000, sînt dispusă să cred, să demonstrez chiar, că

tot ce a scris mai bun *Páskándi Géza* (nu le numea opere, deși erau opere), a scris stînd pe / și la diferite scaune de bucătărie. Evident, scaunul de bucătărie nu este condiția ideală a creației. Este doar un element secundar, ca și vila de pe Rózsadomb (cartier select al Budapestei - n.r.) sau mobila antică. De altfel, sînt curioasă ce ar răspunde la primele două întrebări *Mikes Kelemen* în secolul al XVIII-lea, sau *Kemény Zsigmond* în secolul XIX. Căci cel dintîi, fără să fie întrebare, a dat un răspuns atît de răspicat la cea de a treia întrebare, încît îl mai cităm și astăzi, punînd accentul cînd pe Zagon, cînd pe Rodosto (Techirdag): "Atît mi-e de bine la Rodosto, că nu pot să uit Zagon." Oricum, scrisorile "trimise" din surghiunul din Turcia aveau ca subiect și destinație satul natal din secuime, deși ajungeau cu o teribilă întîrziere și acolo și în marile centre ale canonizării și oare nu tocmai pe țărmul Mării de Marmara a apărut pentru prima oară în limba maghiară acea voce eseistică? Sau chiar

mai curînd? în captivitatea vieneză a lui *Bethlen Miklós*? și astfel - fapt foarte interesant - un deținut și un exilat să fi zămislit, fără să-și dea seama, ceea ce putem numi un preambul la ce urma să devină eseistica maghiară - și nu numai cea din Transilvania. Obsesivă investigație! De ce nu, asemenea întrebări și răspunsuri au o oarecare legătură cu obsesiei, hai să le numim - nobile. Cum ar fi mesajul lui *Németh László*, care compară stilul lui *Pázmány Péter*, adept al credinței catolice în disputele teologice de la sfîrșitul secolului XVII cu protestanții, cu cel al lui *Mikes Kelemen*, fidel pînă la moarte principelui *Rákóczi*, și i se părea că "acolo unde baza lingvistică, luxul ardelenesc al cuvîntului este în mare același, o școală diferită creează o cu totul altă limbă". Da, înțeleg sintagma superbă "luxul ardelenesc al cuvîntului", dar nu pricep ce o fi însemnînd "o școală diferită", de vreme ce atît *bihoreanul Pázmány*, viitor arhiepiscop de Strigoni, cît și secuiul *Mikes*, ambii provenind din familii protestante recatolicizate,

au studiat la același colegiu iezuit din Cluj! Cert este că scriitorul maghiar din Transilvania de astăzi le este dator amîndouora, fără să fie neapărat conștient ce anume a moștenit și de la cine...

Acestea sînt idei premoderne, știu, dar toată această căutare febrilă a ceva care de fapt trece dincolo de literatură - este, într-un fel, tot premodernă. Căci în fond ce vizează aceste întrebări? Locul unde se face literatură, s-a făcut și se va mai face, sperăm, literatură, iar cei care caută acest loc, nu vor uita, de bună seamă, nu vor ignora, nu vor neglija nici cealaltă dimensiune, timpul, cînd scriitorul, opera și cititorul se regăsesc în mod fericit. Să mi se îngăduie să meditez asupra a ceea ce pare să fie comun la operele create în diferite limbi ale Transilvaniei și anume, un soi de traditionalism. Se regăsește parcă și în chestionarul "Provinciei" o urmă de crispare paseistă. Ușor de înțeles și greu de despărțit de regula bunelor maniere politice de altfel diferit colorate: despre trecut numai bine sau nimic, echivalent cu: numai rău sau nimic... Și cum puterea literaturii de a modela conștiința (inclusiv cea istorică) nu este doar o invenție a unei epoci mai mult sau mai puțin apuse, iată ce scria un istoric de mare autoritate, *Szekfi Gyula* în 1926, într-un eseu - al cărui protagonist, arhiepiscopul *Tomori* (tot ardelen!) pare să întruchieze mai tot ce posteritatea

știe și nu știe despre Mohács - intonat cu o respectuoasă ironie: "Cele mai multe personaje ale istoriei noastre ni se înfățișează și astăzi în costumul cu care le-a îmbrăcat cu o sută de ani în urmă poezia romantică maghiară, această mare evocatoare de spirite, care a poruncit unor oameni uitați ai vremurilor trecute să apară și să poarte în secolele care vor urma, costumele istoriei." De atunci, cum bine știm, un șir de postromantisme au croit din peștrite materiale ideologice veșminte care de care mai arătoase. Și nu este un secret, că Ardealul, ca subiect, ca scenă sau ca scop, s-a dovedit deosebit de potrivit pentru a servi să exemplifice atît cîte-o nouitate foarte veche cît și un trecut ce ni se pare foarte nou. Acesta este motivul pentru care cred că Transilvania și literatura ei poate deveni în conștiința publică cronotopul preferat al unor reconstituiri istorice. Conceptul de "literatură maghiară din România" canonizează acel fapt că o epocă de istorie literară este circumscrisă nu de datele literare, ci de date istorice.

Canonizează un început și un sfîrșit. Desigur, acest început și acest sfîrșit se influențează reciproc, pînă în zilele noastre. Și are un impact și asupra întrebărilor "Provinciei", precum și asupra posibilităților răspunsuri. La ce răspundem, la ce nu răspundem și de ce. Această anchetă este un început. Chiar și dacă are antecedente și sperăm că va avea continuare.